

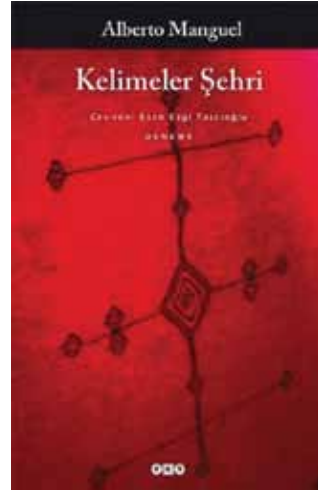
Edebiyatın Tanımlama Gücü ya da “Biz Kimiz?”

Mesut ÇETİNTAŞ

Alberto Manguel, *Kelimeler Şehri*,
Çev. Esen Ezgi Taşcıoğlu,
YKY, İstanbul 2009, 139 s.

Bilgi, birikim, duygu, düşünce ve insani tecrübelerin sınır tanımaz biçimde aktarılması konusunda çağımızın ulaştığı teknolojik seviye ile insanoğlunun dünya üzerindeki hareketliliğinin artması kimlik tanımlamaları konusunda da yeni açılımları zorunlu hâle getirmiştir.

İnsanlar artık kendilerine yöneltilen “sen kimsin?” ya da “biz kimiz?” sorularının cevabını şu ana kadar edindikleri bilgi, birikim, duygu, düşünce ve insani tecrübelerin ışığında vermeye çalışmaktadır. Ancak kimlik konusunda yaşanan açmaz, durmaksızın insanoğlunun söz konusu alanlarda bir dönüşüm yaşaması, kendini güvende hissettiği, bir başka deyişle anlamların sabitliği konusunda kullanılan dilin düşünsel anlamda belli bir konforu garanti ettiği dilsel evimiz ya da ana yurdumuzun değişime uğraması, göçler nedeniyle de yeni anlam düzeni ile yeni yurtlar oluşmasında belirlemektedir. Bu nedenle yeni tanımlamalar yapma, kendimiz için üzerinde yaşayacağımız ve savunacağımız yeni

yurtlar belirleme, anlam birlikteliğini oluşturma açısından dilsel konforu yaşayabileceğimiz yeni evler edinme zorunluluğu ile karşı karşıyayız.

Kendimizle birlikte çevremizdeki dünyayı adlandırma, nesnelere anlam kazandırma söz konusu olunca konu dil biliminin içinde, daha özel olarak da anlam biliminin içinde değerlendirilmektedir. Dil denilen olgu, varlığı önce insan zihninde kavramsal olarak canlandırdığı gibi, onu bir anlamda temsil de etmek-

tedir. Dil aracılığıyla canlandırılan bu dünya gerçekliği, bir başka deyişle varlık bilincimizde büyüğü bir biçimde ortaya çıkar. Dil gerçekliği anlamlandırıp, biçimlendirdiği gibi onu ifşa etmeye de zorlar.

İşte bu noktada dilin yazılı olarak belirdiği ve işlendiği bir alan olarak edebiyat, gerçekliği anlamlandırmayı ve canlandırmayı estetik bir biçimde yapması ile kendini öne çıkarır. Edebiyat ve dil ilişkisi dil bilimcilerin ve edebiyatçıların üzerinde çok yoğun olarak çalıştıkları bir alandır.

Dil bilimine malzeme sağlaması açısından edebiyat eserleri anlam bilimi ve karşılaştırmalı edebiyat alanında değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Son yıllarda bu konuda Türkçe ve yabancı dillerde güzel çalışmalar ortaya konmaya başlanmıştır. Söz konusu eserlerden biri de Yapı Kredi Yayınlarından yayımlanan Alberto Manguel'e ait *Kelimeler Şehri* adlı eserdir.

Alberto Manguel 1948'de Buenos Aires'te Arjantinli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Çocukluğunu babasının diplomatik görevi nedeniyle İsrail'de geçirdi. Çek bakıcısından İngilizce ve Almanca öğrendi. Ana dili İspanyolcayı 1955'te Arjantin'e döndükten sonra öğrendi. Öğrenciliğinde Joge Lous Borges'e dört yıl süresince kitap okudu. Yaşamını Fransa, İtalya ve İngiltere gibi değişik ülkelerde sürdüren Manguel, 1988'den beri Kanada vatan-daşı olarak yaşıyor. Manguel yazar kim-

liğinin oluşması sürecinde görüldüğü gibi farklı coğrafyalarda, farklı kültürel oluşumlar içinde bulunmuştur. İsrail gibi Yahudi ve Arap kimliklerinin bir arada bulunduğu ülkenin yanı sıra Latin kültürünün şekillendiği Güney Amerika ile Avrupa dil ve kültürlerinin birbirine karıştığı Fransa, İtalya ve İngiltere'de yaşamını sürdürmüştür. Manguel, kendi yazar kimliğinin şekillenmesinin yanında “öteki”nin tanımlanması, anlamlandırılması sürecini aynı anda yaşamıştır.

Manguel, tanıtımını yaptığımız *Kelimeler Şehri* adlı eserinde destanlardan başlayıp Batı edebiyatının klasik eserlerini ele alarak metinlerde oluşturulan “öteki”nin tanımlanması üzerinden bir kimlik tartışmasını ortaya koymuştur. Deneme alanında kaleme alınan *Kelimeler Şehri* adlı bu eser, “Neden Bir Aradayız?” adlı Giriş bölümünün ardından, *Kassandra'nın Sesi*, *Gılgamış'ın Tabletleri*, *Babil'in Tuğlaları*, *Don Quijote'un Kitapları* ve *Hal'in Ekranı* adlı beş ana bölüm ile *Teşekkürler*, *Notlar* ve *Dizin* adlı alt bölümlerden oluşuyor.

Manguel, Giriş bölümünde; geçen yüzyıldaki iki dünya savaşının ardından, ülkeleri birleştirme ve ayırma faaliyetlerinin iki karşıt eğilim doğurduğunu ileri sürer. Bu eğilimlerden ilki, toplum kavramını genişletip ulus üstü birlikler oluşturarak, milletlerin bir araya gelişleri kivesi altında başkalaşmış bir emperyalist modele dönmektir. Eşitler arasında bir önde geleni olmayan bu yamalı bohçaya Batı Dünyası, Avrupa Birliği, Arap Bir-

liği, Afrika Birliği Örgütü gibi bir adlar verilmektedir.

Diğer eğilim ise eskil etnik ya da dinî kökenlere dayanarak toplumu, aile olmazsa kavim temeli üzerinden Transdinyester, Bask Bölgesi, Quebec, Şii ya da Sünni topluluklar ve Kosova gibi asgari bir ortak paydaya indirmek şeklinde kendini göstermiştir. Manguel'e göre *ister birleşik, ister tekil olsun, her iki durumda da tasarlayarak var ettiğimiz her toplum, kendini tanımlamak için kendisinin girift ve çok yönlü bir tasavvuru kadar, bir başkasıyla karşıtlık ilişkisine ihtiyaç duyar.*

Manguel söz konusu ön kabullerden yola çıkarak oluşturulan *her sınırın içeriye aldığı kadar da dışarı bıraktığını ve ulusun bu ardışık yeniden tanımlamaları, birbirleriyle örtüşmek ya da kesişmek suretiyle, kümeler kuramındaki dairelerle aynı işi gördüğünü* ileri sürmektedir. Bireysel ve toplumsal kimlik kavramı, uyruk ve küreselleşme tanımları arasında, yerel bağlılıklar ve seçilmiş ya da mecburi göç arasında sıkışıp kalarak dağılıp belirsizleşmiştir.

Alberto Manguel "Niçin bir aradayız?" soruna cevap aramak için kaleme aldığı bu eserinde "Niçin kimliğin tanımlarını kelimelerde arıyoruz ve böylece bir arayışta hikâye anlatıcısının rolü nedir?" diyerek kimliği ve karşımızdaki tanımlamada ve anlamlandırmada kelimelerin oynadığı role dikkat çekmek istemiştir. Yazarın burada "hikâye anlatıcısı" kavramı ile kastettiği İlk Çağlar-

dan bu yana insanlığın oluşturduğu destanların sözlü anlatıcılarından başlayarak günümüzdeki çağdaş edebî metinlerin yazarlarıdır.

Kassandra'nın Sesi adlı ilk bölümde Manguel dilin bir toplum için işlevini bazı Batılı edebiyatçıların dilinden yararlanarak ortaya koymaya çalışmıştır. Dilin kendini estetik bir biçimde ortaya koyduğu edebiyat alanı, dilin toplumsal tanımlamalar yapma örnek alanı olarak da önem taşımaktadır. Manguel'in 20. yüzyılın en büyük romancılarından kabul ettiği Alfred Döblin, kendisiyle yapılan bir röportajında "yazma eylemini, kelimelerin anbean oluşmakta olan gerçekliği biçimlendirmesine ve isimlendirmesine izin veren dilin akışı" olarak tanımlamıştır. (s. 15)

Döblin dili, gerçekliği biçimlendirmek ve anlamlandırmak için bir araç olarak kavramıştır. Ona göre dil, geçmişimizi "yeniden anlatmaktan" ziyade "temsil eden" bir canlıdır: *Gerçeği kendini ifşa etmeye zorlar, onun en derinlerine yuvalanarak insanlık hâlinin, önemli ya da önemsiz en temel durumlarını açığa çıkarır. Bize, aslında neden bir arada olduğumuzu öğretir. Çoğu insanı işlevimiz tektir: nefes alıp vermek, yürümek, yemek ya da uyumak için başkalarına gereksinim duymayız. Başkalarına konuşmak ve söylediklerimizin bize aksettirilmesi için muhtacdır.* (s. 17)

Manguel'e göre 50 bin yıl kadar önce bilinçli bir iletişim yöntemi olarak ortaya çıktığında dil, bir grup kadın ve

erkeği referans noktalarının aynı olduğuna ve sözlerinin benzer biçimde algılanan bir gerçekliği aktardığı kanısına sevk etmiş, dünyanın ortak ve geleneksel bir temsiline dayanan müşterek bir araç olması gerekmiştir.

Manguel, dil aracılığıyla canlandırılan bu dünya gerçekliğinin, paleontologların ortaya koyduğu bilimsel verilere göre, bilincimize büyümlü bir biçimde maddesel bir şey olarak dâhil olduğunu kabul eder. Amerikalı psikolog Julian Jaynes de dilin gelişiminden çok sonra, yazı bundan 5 bin yıl önce icat edildiğinde, yazılı işaretleri çözümlemenin bilincimize maddi varlıklar olarak sızdığını öne sürmüştür. (s. 17)

Dil yalnızca isimlendirmekle kalmaz, aynı zamanda gerçekliği var eder: Dil kelimeler ve gerçekte olup bitenlerin anlatımları, yani *hikâyeler* vasıtasıyla gerçekleştirilen bir canlandırma eylemidir. Manguel burada *hikâye* kavramı ile bir genellemeye giderek edebî ürünleri kast etmekte ve dilin yüklendiği toplumsal işlevi ortaya koymaya çalışmaktadır. Döblin’den yaptığı alıntıya göre “hikâyeler dünya deneyimimizi, kendimizi ve başkalarını kaydetme” yöntemi-mizdir. (s. 18)

Bu noktada, kelimelerden gerçekliği inşa etmekle övünen bu zanaata, bir başka deyişle edebiyata bir yeterlik şartı getirilmeli ya da ona bir ihtarda bulunulmalıdır: Manguel’e göre bu düzenleme, bir toplumu ve onun kimliğini dolayısıyla vatandaşlarının her birinin kimli-

ğini tanımlamanın iki farklı yöntemi ya da kuramıyla ilgilidir: *Kuramlardan biri, yaratıcı dilin ve yaratılan gerçekliğin aslında iki ayrı epistemolojik varlık olduğunu ve ilki (şiir ya da hikâye anlatımı) bilgi ağını sezgi ve imgesel analogi dolayısıyla özenle örerken, diğerinin (siyaset ve siyasetin iktisat ile hukuk da dâhil olmak üzere çeşitli dalları) bunu ampirik yöntemle yapmasından dolayı çok daha büyük bir pratik ve maddi değer taşıdığını varsayar.*

İkinci kuram ise her iki varlığın da (edebiyat ve siyaset) ayrılmaz biçimde iç içe olduğunu ve hikâyelerin icat edilmesiyle devletlerin kurulmasının birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu savunur. (s. 22) Manguel burada üstü kapalı olarak edebiyatın devletlerin oluşumunda başat bir rol üstlendiğini savunmaktadır. Dünya coğrafyasında beliren devletlerin bir millî kimlik oluşumu için edebiyatın ve dolayısıyla dilin şekillendirici gücünden yararlandığı ileri sürülmektedir. Edebiyatın önemi burada ortaya çıkmaktadır.

Edebiyat biraz da insana ait bilincin oluşmasında rol üstlenmektedir.

Çelişki burada kendini göstermektedir: *Bir yandan gerçek kategorileri ele alma iddiasında olan siyaset dili, kimlikleri durağan tanımlamalara dönüştürerek sabitleştirir, ayırım yapar ancak bireyleştirmeyi başaramaz. Diğer yandan, şiir ve hikâyeler başta olmak üzere edebî eserler eksiksiz ve doğru biçimde isimlendirmenin imkânsızlığını kabul eden dili, bizi müşterek ve akışkan bir insanlık kavramı altında gruplandırarak aynı zamanda bizlere*

kendi kendini açıklayan kimlikler verir. İlk durumda, belirli bir bayrak altında ve belirli sınırlar içinde kim olmamız gerektiğini gösteren geleneksel bir imgenin ve bir pasaportun üzerimize yapıştırdığı etiket kadar, bizim de belli bir dili, belli bir dini belli bir toprak parçasını paylaşıyor gibi görünen insanların üzerine serdiğimiz örtücü bakışlarımız, hepimizi, hayali boylamlar ve enlemlerle örülü, gerçek dünya olduğunu varsaydığımız renkli bir haritaya hapseder. İkinci durumda ise ne etiketler, ne sınırlar, ne de sonlar vardır. (s. 32)

Manguel kitabının *Gılgamış Tabletleri* başlığını taşıyan ikinci bölümünde *Gılgamış Destanı*'ndan yola çıkarak Batı toplumlarının günümüz siyasal görüşmelerine varıncaya dek, toplumlarda kendimiz dışındaki bir "öteki"nin varlığını ve bizim tarafımızdan ona verilen kimliği tartışmaya açmaktadır.

Gılgamış Destanı aslında hem bir şehrin hem de bir adamın destanıdır. Destanda şehrin insanların surlar dışındaki kendilerine zarar verecek dış dünyaya karşı bir savaşımı anlatılırken, diğer yandan *Gılgamış*'ın bu savaşı yürütürken çabası ve karşısına "öteki" olarak çıkan Enkidu ile ilişkileri ele alınmaktadır. Manguel'e göre *dışlanarak tanımlanan, hem bir yabancı hem de bir ayna imgesi olarak betimlenen, hem vahşi bir adam olarak kalmakla hem de şehrin kabul görmüş üyeleriyle bir olmayı hiçbir zaman başaramamakla suçlanan Enkidu, bu şüphe uyandırıcı varoluşunu, her yeniden canlanışında, dünyanın dört bir*

yanındaki şehir surlarının dışarısında ve içerisinde eş zamanlı olarak sürdürmeye devam eder. (s. 48)

İşte bu nedenle yaşamımız asla bireysel değildir, ötekinin varlığıyla ilelebet zenginleştiği gibi yokluğunda da fakirleşir. Bir başımıza, bir adım ve bir yüzümüz yoktur, bize seslenecek biri ve ayırt edici özelliklerimizin farkına varmamızı sağlayacak bir yansımamız yoktur... *Gılgamış Destanı*'nın bir öğretisi varsa, o da ötekinin var oluşumuzu mümkün kıldığıdır. (s. 38)

Manguel'e göre öteki ne bir yabancı, kimliğimizle arasına mesafe koyabileceğimiz bir başkası ne de idealize edilmiş bir benlik portresinin cazip yansıması olarak görülür; *öteki*, gizli ve nihai olarak bilinemez, iç dünyamız, kalbimizin karanlık yüzüdür. Manguel varlığı aracılığıyla kendi varoluşumuzun farkına vardığımız *öteki*'ni, yaşamımız pahasına düşmanımıza dönüştürdüğümüzü ileri sürer. (s. 39)

Kimi zaman da Avrupa ve Hıristiyan kökenli edebiyat metinlerinde ahlaki alanın dışında olan edimler, herhangi bir toplum nazarında bir yabancının taşıyabileceği yararlı nitelikler olarak görülmüştür. Çünkü yabancı, toplumun bir üyesi tarafından gerçekleştirildiği takdirde ahlaka aykırı olarak değerlendirilecek ve bu nedenle yasaklanacak edimleri üstlenerek bir günah keçisi olarak toplum bireylerine hizmet edebilir. Burada Manguel, "öteki"nin bir varlık olarak sosyopsikolojik bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Edebî metinler tanımlayıcı bir karışıklığın çözümü ve yeniden yazımının kesintisiz bir kaydı olarak okunabilir. Ne zaman yeni bir kimlik yaratılsa o kimliğin neyi dışlayacağı da aynı anda tanımlanır. Bir başka deyişle her yerel Gılgamış'ın egzotik bir Enkidu'ya ihtiyacı vardır. Egzotik kelimesi, Yunanca *exotikos* “dışarı” anlamındadır, yani şehrin surları içinde olmayan demektir. Yüzyıllar boyunca Avrupalıların nazarında ev ya da “içeride” olan fikri, Batı fikriyle özdeşleştirilmiştir. Endülüs İspanyası için Arap ve Yahudi varlığı, Etiyopya'daki değerli fil dişi, Hindistan'ın zenginliği, Çin'in ritüelleri, Japonya'nın gizemleri, Rus İmparatorluğu, kısacası Doğu'dan gelen her şey yabancıdır. (s. 44)

Tarih sahnesinde insanoglu için artık ansızın egzotik öteki olarak algılanan ve buna karşılık başka bir algılayan benliğe dönüşen benlik belirmiştir. Gerek savaşlar, ticari ilişkiler gerek göçler yoluyla farklı coğrafyadaki insanlar birbirleriyle temasa geçmişler, tanışmaya başlamışlardır.

Bu karşılaşma ile Batı dünyası karşılarında beliren insanları ve coğrafyayı *dinsizlerin labirenti* olarak algılarken *İsa'nın Haçı* simgesiyle kendi kimliğini de oluşturma sürecini çalıştırdı. Arap yorumcular ise *Müminlerin Kur'an'ı* simgesiyle bu karşılaşma sahnesinde yerlerini alırlarken kendi dışında beliren bu öteki dünyanın insanlarını da *Allah'ın kullarına ait alanın bütünüyle dışında kalan anlamına gelen* ve kendileri için

en egzotik deyim olan *kafir* kavramı ile adlandırdılar.

Manguel bu iki dünyanın karşılaşmasında Arap edebî metinlerinde ötekileştirme fonksiyonu yüklenen kavramları göz önüne serer: *Haçlı seferleri döneminde tanıdıkları Avrupalıları (Batılı insanları) muhtemelen “Charlemagne imparatorluğunun tebaası” anlamına gelen Efrenc ya da Frenc olarak andılar ve bu deyimler tefer nec (Avrupalılaşmak) ve egzotik illetin en iyi örneği olan efrenciye (frenği) gibi aşağılayıcı sözler doğurdu.* (s. 45)

21. yüzyılın ilk çeyreğinde Batı dünyası hâlen bu karşılaşmaları kendi içinde yaşadığı gözlenmektedir. Söz gelimi 2007 yılında İngiltere Başbakanı Tony Blair okulların Britanyalılık kavramı üzerinde ısrar etmeleri gerektiğini ilan etti. Manguel'e göre İngiltere'nin bünyesinde barındırdığı Sakson, Normandiyalı, Fransız, İskoç, İrlandalı, Gali, Protestan ve yeni beliren İslami alt kültür gruplarının herhangi birine bir ayrıcalık tanımaksızın tüm kültürleri harmanlama iddiasında olan bu Britanyalılık uygulaması yalnızca egemen kültüre kamusal bir ses bahşetmiştir. (s. 49)

Buna benzer bir uygulama da Fransa'da kendini göstermiştir. Fransa Devlet Başkanı Sarkozy'e göre bir toplumun kimliğinin hayatta kalmasını sağlamanın yöntemi asimilasyon ya da dışlamadır. Blair ve Sarkozy'nin gözünde açık kimlik yanlısı bir sosyal politika kendi evriminin sınırlarını kabul eden

bir toplumda fazlasıyla tehlikelidir, çünkü söz konusu toplumu bütünüyle tanımayacak hâle düşürebilir... Onlar için "öteki", ya kendi kimliğinden vazgeçmeli ya da sonsuza dek bize yabancı kalmalıdır: *aslına bakılırsa, "öteki"nin (öteki olarak) bizim bir parçamız olmasına izin verilmemelidir, çünkü söz konusu ötekiyle birleşme korkunç sonuçlar doğurabilir... Bizler, elbette ki, asla "öteki" tarafla özdeşlememeliyiz. Erdemli olan bizleriz... aksi takdirde kendimizi olumsuz ve gayrimedeni nitelikler sergilemekle suçlananlar arasında bulabiliriz.* (s. 50)

Manguel burada, Gılgamış Destanı'ndan *şehir surları* imgesini kullanarak günümüz Avrupası'nda şehir kimliği ve bireysel kimlik oluşturma sürecinde yaşanan çatışmayı ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre Avrupalı liderler, kendimizi açığa vurmaya dair en içten korkularımızın defedilebilmesi için, keşfedilmemiş bu kimliğin kovulması, "öteki"nin, kötü olan "öteki"nin şehrin surlarının dışında bir yere sürgün edilmesi gerektiği ima etmektedirler. Manguel, Gılgamış Destanı'nın içermeye yönelik daimi bir çaba olduğunu kabul eder ve destanın kahramanı Gılgamış'ın *bir'*inin kim olduğunu bilmek için *iki'*ye ihtiyacımız olduğunu anımsatan bir hikâye olduğunu ileri sürer. (s. 52)

Alberto Manguel, *Babil'in Tuğlaları* başlıklı üçüncü bölümde insanlık tarihi içinde dilin sözlü ve yazılı iletişim aracı olarak belirliğini ele almıştır. İnsanlığın bir maddi medeniyet iddiası olarak Ba-

bil Kulelerini ortaya koymasıyla Tanrı, Babil'i inşa edenleri, tek bir uzlaşım dilinin geçerli olduğu bir anlaşma zamanı yerine, sayısız konuşma biçiminin dilin kendisini bir fark, ayırım, tecrit nedeni yaptığı bugünle cezalandırmıştır. Fakat yine de toplumsal dokunun ortak bir dil tarafından muhafaza edildiğini ama dil çeşitliliği tarafından bozulduğunu öne süren bu ilginç kanı, belki de safi bir ceza olmaktan farklı bir şey olarak da algılanabilir. Diğer dillerin reddinden ziyade ortak bir iletişim yolu bulmanın, "öteki"nin ne dediğini anlamının ve kendimizi anlaşılır kılmanın önemine ve netice itibarıyla deneyimleri kelimelere dökme sanatının kıymetine ilişkin bir *farkındalık* olarak da okunabilir... Bütün sözler "öteki"nin bilgisine, dinleme ve idrak etme, okuma ve ortak bir şifreyi çözme yetisine gereksinim duyar ve hiçbir toplum ortak dili olmaksızın var olamaz. Babil mitinin görünmeyen kısmı, birlikte yaşamanın dili bir arada olmak için kullanmayı gerektirdiğini teslim eder, çünkü dil hem özbilinç hem de bir başkasının bilincini gerektiren bir işlemdir. (s. 56)

Sözlü destan anlatıcılarının aktardıkları hikâyelerden başlayarak günümüz çağdaş edebî eserleri, canavarların sonsuza dek canavar olarak kalmadıkları, düşmanların düşmanlıklarını yitirdikleri esinini bize verirler. Toplum yasalarının sınırları dışında olduğu düşünülen ötekiler, kelimelere yakalanarak, kelimeler aracılığıyla aktarılarak ya da fikir ve diyalog için bir hareket noktası görevi

üstlenmek üzere ileri sürülerek bir anda tüm trajik insanîyetleriyle görülebilirler. Böylelikle bizden farklı olduklarından dolayı değil ama bize bir hayli benzedikleri ve bizimle aynı şeyleri yapmaya muktedir oldukları için korkunç eylemlere kalkışabilen yaratıklar olarak karşımıza çıkarlar. Manguel'in bu açıklaması Haçlı Seferlerinin, iç savaşların, dünya savaşlarının, soykırımların meydana gelme nedenini ortaya koymaktadır.

Manguel yazılı dilin, toplumsal ve iktisadi verimliliği artırmak için gelişmediğini ama bu artışa paralel olarak işlediğini ve bir kez geliştirdi mi, kendi başına yeni uygarlıklar yaratmaktan ziyade, uygarlıkların gelişmekte olan kimliklerinin farkına varmalarının yolunu açtığını iddia etmektedir. Yazara göre, bir uygarlık ve dili arasındaki ilişki simbiyotiktir. Belli türden bir toplum belli türden bir dili doğurur ve söz konusu dil de karşılığında, söz konusu toplumun tahayyülünü ve tefekkürünü esinleyen, biçimlendiren ve daha sonra da aktaran hikâyeleri söyleyip yazdırır. (s. 61)

Biyologlar dilin, çeşitli başka işlevleriyle birlikte yaşayan canlılarda gelişmeye başlamasını, kendi kendine üreme yetisine sahip genlerin yaşamda kalma makineleri olan insanoğlunun birbirlerinin sinir sistemlerini ve toplumsal hareketlerini etkilemek amacıyla kendi aralarında etkileşime girmelerine bağlar. Onlara göre imgelem yani zihinde canlandırma ve anlam kazandırma gücü, fiziksel olarak duyuların erişimi dışında

kalan bir gerçekliği tasavvur etme yetisi de bu etkileşimin ürünüdür.

Tarım ve hayvancılığın yerleşik bir kültür oluşturan zanaatçı ve yöneticilerden oluşan bir topluluk etrafında örgütlendiği ve mülkün öneminin ortaya çıktığı geç dönemlerde, bireylerin etkileşimini korumak ve tanımlamak amacıyla, yürürlükte olan kural ve düzenlemelerin süratle öğretilmesi ve öğrenilmesi zorunlu hâle gelmiştir. Bu amaçla resimsel değil de fonetik işaretlerden oluşan bir dizge, ortak uzlaşmaları takip eden sözlü dili taklit etmek üzere geliştirildi. (s. 63)

Bu aşamada dilin dışımızdaki dünya ile düşünceleri oluşturma ve nakletme kudreti de belirgin olarak ortaya çıktı. Sözlü kültür aktarıcılar, (Türk Dünyasındaki destan okuyucular) nesilden nesile destanları aktarıırken bir bireyi diğerine olduğu gibi, bir nesli diğerine anlamları aktararak bağlamaktadırlar. Artık, dilin kuralları, sözlü kültürün aktarılma geleneği içinde bireyden bireye, nesilden nesile aktarılmaktadır.

Dilin bu çift yönlü meziyeti, eş zamanlı olarak yaratma ve nakletme kudreti, her birimizin bir diğerine olan bağımızla var olduğunun kabul edilmesiyle açığa çıkar. Manguel bu noktada her edebî ilişkinin az çok bilinçli bir biçimde, "öteki"ni görmenin üç yolunu içerdiğini ileri sürer: 1. *Hayali yarı-kurmaca, tahayyülümüzde sembolik ya da alegorik ağırlığı olan bir varlık olarak;* 2. *mülkiyetimize ve kimliğimize göz diken ve mücadele ederek yok edilmesi gereken bir*

tehdit olarak; 3. bizi yöneten, bize bilgece öğretmenlik eden, sevmemiz ve gözüne girmemiz gereken yaratıcı bir yardımsever olarak. (s. 64)

Bir yazarın topluma bağışladığı kimlik, köklerini söz konusu toplumun dilinin esinledikleri ve tayin ettiklerinde bulur; toplumun yaşamakta olduğu çatışmanın derecesi (çünkü her toplum her zaman bir ölçüde çatışma yaşamaktadır) yazarın girişimlerini engeller ya da zararsız hâle getirir. Toplumsal dönüşüm anları olan kriz anlarında diktatörlük, savaş, kıtlık, sömürgeci baskı, ırkçı zulüm, etnik temizlik kimliklerimizin imgesel kuruluşlarını paramparça eder, geçmiş algımızı sarsar, bir yandan Babil'i inşa etmekten bizi alıkoymaya çalışırken, öte yandan yeni Babiller kurulmasını talep eder. Bir başka deyişle şehrin surları dışında kalanları ötekileştirme gayretleri bir kat daha hız kazanır.

Manguel diğer toplumsal hizmetler gibi, hikâye anlatımının da kişisel deneyimlere ifade ve bağlam sağlama işlevi olduğunu kabul eder: *Öyle ki bireysel algılar (örneğin zaman ya da uzam algısı) bütün toplum tarafından kabul gördükleri takdirde, üzerine bilginin inşa edilebileceği müşterek ve paylaşılan bir anlam kazanırlar... Tarif edilmesi zor ama dolaylı olarak her zaman mevcut olan uzam ve zaman mefhumları, bir hikâye aracılığıyla ele geçirildikleri takdirde, bir anlatı biçimi altında bir grup ya da birey tarafından sahiplenilebilecek bir kimlik kazanırlar.* (s. 72)

Toplumsal belleğimiz de bu zaman ve uzam mefhumlarının anlam kazanmasıyla oluşur. Bellek zamanın akışının yanı sıra toplumsal geçmişimizin mahzenleriyle olan bağıımızdır.

1936 yılında Walter Benjamin *Hikâye Anlatıcısı* adlı bir makale kaleme almıştır. Benjamin, bu çalışmasında 19. yüzyıl Rus yazarlarından Nikolay Leskov'un çalışmalarını ele almaktadır. Benjamin'in hikâye anlatıcılığı sanatının burjuva romanının ve kitle iletişimin yükselişine bağlı olarak yok olmaya başladığını ileri sürer. Benjamin'e göre kadim bilgelik çağdaş topluma aktarılmasının vasıtası olan hikâyeler artık akıl vermenin kaynağı değildirdir: *Günümüzde 'akıl vermek' modası geçmiş bir şey gibi algılanıyorsa, deneyimin daha az aktarılabilir hâle gelmesindedir... Çünkü burada akıl, soruya verilmiş bir cevaptan çok henüz gelişmekte olan bir hikâyenin devamı için yapılan bir öneridir. Birine akıl danışabilmek için önce hikâyeyi anlatılabilmek gerekir... [çünkü] gerçekte hayatın dokusuna nüfuz etmiş akıl bilgeliktir.* (s. 77)

Manguel hikâye anlatıcılığını önemser. Çünkü ona göre okurlar kelimelere sahip olmayı bir dizi dogmatik kaidenin ilanını değil, büyüyen deneyimler ve zenginleşen geleneklerle birlikte değişebilen yaşamaları isimlendirebilmek için isterler: *Kelimelerden, barışın gönencini, ama aynı zamanda hırslarımızın sebep olduğu kargaşayı, yıkımı ve çaresizliği ifade etmelerini isterler. Bütün*

bunların içerisinde, çeşitli kavimsel, dilsel, dinsel ve felsefi kimlikler ortak bir zeminde buluşabilirler, çünkü kimi zaman, bir toplumun kimliği dediğimiz örtücü mefhumun bizzat kendisi, çatışmanın sebebi- dir. Ve böylelikle birbirinden farklı kişilik- lerimizi ve birbirimizden farklı sözlerimizi ortak ama sınırlandırılmış bir dilin çatısı altında bir araya getirmek, bu farklılıkları birbirine örekerek Babil'in lanetini çok dilli- liğin lütfuna çevirmemiz mümkün olabilir. (s. 78)

Manguel Don Quijote'nin Kitapla- rı adlı dördüncü bölümde Müslüman Arap ve Yahudi varlığının XVII. yüz- yılda Katolik İspanya kralları tarafın- dan Endülüs İspanya'sından sınır dışı edilmesini ele alır. Aslında Araplar Müs- lümanlık öncesinde Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren İspanya yarım adasında bulunmuşlardır. Manguel bu kaniya Don Quijote'in yazarı Miguel de Cervantes Saavedra'nın da ulaştığını varsaydığı bazı Hristiyan kaynakların- dan ulaşmıştır.

Manguel'e göre Hristiyan Roma son Haçlı Seferi'ni 1270 yılında Arap- lara karşı İspanya'da düzenlemiştir. İki yüzyılı aşkın bir süre sonra, Katolik İs- panya, Yahudileri ve Arapları toprakla- rından atarak kendini resmî olarak Arap ve Yahudi kültürlerinden ayırmıştır. Kendine "araç" olarak *hükümeti* uygun gören Batı, bu tahliye eylemleriyle mu- zaffer hami rolünü üstlenmiş, Doğu'ya ise sanat ve zanaatta bir hayli usta olan *itaatkâr düşman* rolünü biçiyor, böylece

Arap ve Yahudiler, resmî görüşte egzotik "öteki"ye dönüşüyordu. Bu tahliyenin ar- dından İspanya'nın söz dağarcığının, yer isimlerinin, mimarisinin, felsefesinin, lirik şiirlerinin, müziğinin ve tıp bilgisi- nin büyük bir kısmı, hatta satranç oyunu bile bu kültürlerden kendine miras kal- mıştır.

Katolik Kral Aragonlu Fernando 2 Aralık 1492'de Gırnata'ya girdiğinde Yahudiler ilk sürülenler olmuştur. Yahu- diler İspanyol kimliklerine sadık kalarak kendilerini Arapça ya da İbranice konu- şan diğerlerinden ayırmak için İspanyol dilini ya da onun Ladino adındaki bir lehçesini Kuzey Afrika, Filistin ve tabii ki Türkiye'deki sürgün yerlerine bera- berlerinde götürdüler. Katolik baskı sür- gün dışında bir seçeneği de gündemde tutmuştu: *...Az sayıda Yahudi Sefarad'da kalabilmek için "Yeni Hristiyanlar" oldu ve "domuzlar" anlamına gelen aşağılayıcı Marronolar adıyla anılmaya başladılar... Din değiştiren Araplar da Moriskolar adıyla anıldılar. (s. 85)*

Manguel eserinin beşinci ve son bölümü *Hal'in Ekranı* başlığı altında eski çağlardan günümüze toplumlarda yaşanan dışlama ve ötekileştirmenin dil üzerindeki politikalarını ele almıştır. Dil üzerinden uygulamaya konulan po- litikalar daha çok edebiyat ve yazılı ve görsel yayın dünyası üzerinden gerçek- leştirilmektedir.

İnsanlar yaşadıkları toplumsal sis- temler içinde mutlu bir dünyayı arzula- dıklarında genellikle bunu kendileri için

istemektedirler. Manguel'e göre kötülüklerimizin kabahati her zaman komşuza, işgalcilere ya da yoldan çıktığı için içimizden birine ya da surların dışında pusuda bekleyen düşmana, en ağır deyişle Barbarlara atfedilir. Aslında düşman olan öteki çok uzun zamandır bir türlü çözüm yoludur: *Düşman olan öteki, çok uzun zamandır "bir türlü çözüm yolu"dur. Kendimizi ondan korumak için giderek mükemmelleşen toplumsal mekanizmalar kurarız, fakat barbar tehlikesini engelleme gayesiyle diktiğimiz bu koruyucu, aygıtlar, genellikle, mutlu bir azınlık dışında, içimizden çoğu kişiyi de dışlamaktadır. En eski avcı toplayıcı toplumlardan günümüzün engin çok uluslu şirketlerine, Yunan demokrasısından ve İnkaların ittifağından feodalizmin serflik sistemine ve XIX. yüzyıl Sanayi Devrimi'ne, Roma ve Çin imparatorluklarından Stalin ve Üçüncü Reich'in hapishane rejimlerin, bu mekanizmalar birçok kereler değişmiştir.* (s. 103)

Dil toplumda şekillendirilen bu mekanizmalar çerçevesinde bize kim olduğumuzu anlatmaya çalışan hikâye anlatıcılarına ses verir. Dil bir anlamda gerçekliğimiz ve bu gerçekliğin sakinleri olarak bizleri surların içerisinde kalanları ve dışarıda kalanları kelimelerden inşa eder. Dil toplumun barındırdığı bireyleri ile güçlenir ya da zayıf düşer. Bireyleri ile yaşamda kalır ya da yaşama veda eder. Kurulan iktisadi düzenekler müşterilerine hitap etmek için, dile ama yalnızca dogmatik ve uygulamalı bir düzeyde gereksinim duyar ve edebiyatın değişmez

sınama ve sorgulamalarından kasten sakınırlar. Destanlardan başlayarak Klasik Edebî Metinler ve günümüzün Çağdaş Edebî Eserleri iktidarı sorgulamayı gerektiren ve adaletsizliğin çözümünü talep eden kişisel kimlik, iktidarla ilişkisi, toplumsal görevler ve sorumluluklar gibi sayısız konu üzerine anlam alanları açar. Buna karşılık iktidarda bulunanlar da düzeneklerinin işleyişinin devamını sağlama gayesiyle, okumaların bu çeşitliliğini birçok yolla dizginlemeye ve kontrol altına almaya çabalarlar: Bunu, basitçe bir kitabı yasaklayarak ya da daha örtük biçimde sınırlandırılmış, tahrif edilmiş bir söz dağarcığını dayatarak, bir başka anlatımla "dili körelterek" yaparlar. Bir dili tamamen yasaklayabilir; belli söz dağarcıklarını altüst edebilir; belli kelimelerin anlamlarını çarpıtabilir ya da boşaltabilir; dili aksak edebî ürünlere yönlendirebilir ya da siyaset, ticaret, moda ve elbette din alanlarındaki dogmatik kullanımlarla sınırlandırabilir. Her koşulda gerçek hikâyelerin anlatılmasını ve okunmasını engelleyerek edebiyatın üstlendiği ahlaki rolü balatalayabilirler. (s. 108)

Manguel, bu sansürün en radikal yöntemlerinden biri olarak, resmî dil dışındaki dillerin kullanımını yasaklamayı görür: *Franco diktatörlüğü sırasında Katalan, ya da Bask dillerinin yasaklanması Kuzey Amerika'daki yerel dilleri baskı altına alma çabası, Kanada'nın Fransızca kullanımını ve eğitimi aleyhindeki eski yasaları ya da Arapçanın Ortaçağ İspanyasında ve XIX. yüzyılın Fransız Kuzey Afrikası'nda*

tecrit edilmesi bir yandan tüm dilleri iktidardakilerin dilleriyle eşitlemeyi, öte yandan belirli grupların dilini yererek Barbar diline indirgemeyi daha az etkili, daha az zeki, daha az medeni göstermeyi hedefleyen bir uygulamaydı. Sansürün bakış açısıyla, bu öteki dili konuşan her kimse, o “daha az” olanla özdeşleştirilir. Bu uygulamaya reva görülen yabancılar insan türünün zoraki üyeleri olarak kabul edilip yönetici sınıf nazarında farklı olarak muamele görmeleri meşrulaştırılır. (s. 109)

Dilin bu çarpıtılmış kullanımından yalnızca reklam ve siyasi sloganlar ile resmî ideolojik söylem türemez. Bu içiştir edilmiş söz dağarcısından bir tür edebiyat da yaratılabilir ve okurlarla yazarlar onun konforlu estetiği ve nükteciliğine kolaylıkla kanabilirler. Bu türden eserlerin içkin etkisinin siyasi olmasına karşı görünürdaki amacı sadece eğlendirmeye yöneliktir. Böyle bir dil kullanımını içeren ürünler okuyucuyu bir tür aptallaşmaya götürür. İşte bu nedenlerdir ki reklam dilini kullanan endüstri insanlara aptal olduklarını öğretmek zorundadır. Çünkü doğal yollarla aptallık edinmeyiz. Aksine, dünyaya zeki, meraklı ve öğrenmeye hevesli varlıklar olarak geliriz. Entelektüel ve estetik kabiliyetlerimizi, yaratıcı algımızı ve dil kullanımımız bireysel ya da kolektif olarak köreltmek ve nihayetinde söndürmek, muazzam bir zaman ve çaba gerektirir. (s. 112)

Manguel, bu sürecin Alman felsefeci Alex Honneth ve György Lukács,

tarafından “şeyleşme” olarak adlandırıldığını aktarır. Lukács’ın şeyleşmeden kastı, deneyimler dünyasının, ticari alışveriş kurallarından türetilen tek boyutlu genellemeler vasıtasıyla sömürgeleştirilmesidir. Bu ticari fetişizm, bilinç de dâhil olmak üzere insani faaliyetlerin tümünü kapsar, insan emeğine ve endüstriyel metalara bir tür aldatici özerklik yükler, öyle ki bizlere onların itaatkâr izleyicisi olmak düşer. Artık dünyaya zeki, meraklı ve öğrenmeye hevesli varlıklar olarak dünyaya gelen insanoğlu yönlendirilmeye ve bir tüketici olarak kullanılmaya açık hâle getirilmiştir.

Manguel, akışkan sınırlar ve kimliklerin dünyasında yaşadığımızı kabul eder. Göçün ve binlerce yıl boyunca dünyanın biçimini belirleyen fetihlerin ağır devinimlerin son birkaç on yılda neredeyse yüz misli sürat kazandığını hiçbir şeyin ve hiç kimse uzun süreliğine tek bir yerde sabit kalmıyor. Dolayısıyla nesnelere, kavramlara, duygu ve düşüncelere aynı anlamları verebilecek birlikteliklerin uzun soluklu olmadığı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Bu hızlı devinim var oluşumuzun anahtar kelimesi hâline gelmiştir. Bize bir isim ve bir yüz ödünç verdiğine inandığımız toplumsal bir kimliğe hemen sıkıca tutunuruz., ama aynı hızla farz olunan kimliği tekrar tekrar başkalaşımına uğratarak bir toplum tanımından bir diğerine geçeriz. Uyrukluklar, etnisiteler, kavimsel ve dinî hısımlıklar bir tür

coğrafi ve siyasi tanımlamayı beraberinde getirirse de kısmen göçebe tabiatımız ve kısmen tarihin çalkantıları nedeniyle, coğrafyamız fizikselden ziyade hayali bir toprak parçasıdır. Ev her zaman için hayali bir yerdir. Buradan şunu da çıkarabiliriz: Anlam birlikteliklerimizi yaşadığımız dilsel evimiz de hayali bir yer olmaya başlamıştır. (s.123-124)

Manguel eserinin sonunda çoğu imparatorluk gücünün çözülmesinin ardından, gerek siyasi gerek dini milliyetçiliğin hiç olmadığı kadar şiddetli olduğu bir çağı yaşadığımızı dile getirir. Ona göre her biri üstünlük ve kendi kendine yeterli iddiasında bulunan ayrılıkçı sesler giderek daha gürültülü bir hâle

bürünüp ve çoğu durumda aşırı şiddet olaylarına yol açmaktadırlar: *Tek taraflı yasalar dayatma ve varsayılan bir tekillik için ayrıcalık talebinde bulunma isteğinin ötesinde, bugün millî bir kimlikten bahsettiğimizde neyi kastettiğimizi anlamak zor. Yerel rengimizle ırkçı karikatürler dışında ve siyasi iktisatla endüstriyel stratejilere dair koşulsal sorulardan, bağımsız olarak ait olduğumuzu söylediğimiz ve karşılığında da bizi tanımlayan toplumu nasıl tanımlıyoruz? İçinde hareket ettiğimiz ve biçimiyle tabiatı durmaksızın değişen bu kum saati nedir? Ev olarak nitelediğimiz bir yerde, kendimizi hangi yollarla tahayyül ediyoruz? Ve onun yerleşik ya da hareket hâlindeki sakinleri bizler kimiz?*